
Gróf Széchenyi István.
Barabás Miklós festménye

ESTÓK JÁNOS

FÖLDBIRTOKOS és NAGYBEFEKTETŐ

SZÉCHENYI, A GAZDÁLKODÓ

Széchenyi a gyakorlatban is képes volt arra, amit elméleti munkáiban ajánlott: sikeresen alkalmazkodott az új, a piaci viszonyokhoz. Eredményesen gazdálkodó nagybirtokos és sikeres nagybefektető volt. Maximálisan kihasználta a lehetőségeit, dinamizmus és innovativitás jellemezte. Kezdeményező volt, rengeteg üzleti ötlettel. Egyszerre jellemezték a születési arisztokrácia és a kapitalizálódó gazdaság kihívásaira választ adni képes vállalkozó polgárság magatartásjegyei. Ugyanakkor a 19. század második felében, a piacgazdaság magyarországi kibontakozása idején nyilvánvalóvá vált, hogy a polgárosodás Széchenyi által bejárt útját a volt nemesi földbirtokosok többsége nem tudta követni.

Széchenyi a vállalkozóktól – napjainkban is – elvárt szinte minden tulajdonsággal rendelkezett: alapos bel- és külpolitikai, illetve bel- és külgazdasági tájékozottsággal, rendszerszemlélettel, szervezőkészséggel, kreativitással bírt. Kimagasló volt írás- és beszédkészsége, idegennyelv-ismerete. Több területen (lótenyésztés, eperfatermesztés, hídépítés, nagyipari malmászat stb.) sajátított el magas színvonalú szakmai, technikai és technológiai ismereteket. Folyamatosan képezte magát: sokszor – a magyar nyelvű szakirodalom hiányában – idegen nyelven olvasott szakkönyveket; hazai és külföldi vízépítő, gépész- és építészmérnököktől, a mezőgazdaságban, a közlekedésben és más területeken jártas szakemberektől tanult.

POLGÁRI MENTALITÁSÚ ARISZTOKRATA

Dúsgazdag arisztokrata volt, de még arra is vállalkozott, hogy gépészeket vegyen tanórákat Angliában. Szakmai alapismeretekről tanúskodó agrártudományi, műszaki problémákat vetett fel, kérdéseket intézett magasan képzett és/vagy gyakorlati ismeretekkel bíró szakemberekhez. Egyik angol nyelven írt levelében James Watt azonos nevű mérnök fiától például egy alacsony merülésű, fatestű gőzhajó megépítésének lehetőségéről érdeklődött.

A gróf leírta a hajótól elvárt műszaki tartalmat: merülési mélység, üzemidő egyszer vételezett tüzelőanyaggal, nagy sodrású részeken csörlő alkalmazása stb. Sőt megfogalmazta azt az elvárást is, hogy a hajó képes legyen a Dunán és a Földközi-tengeren is közlekedni. „E hajó, melynek nem lennének oldalablakai, hanem csak felülről kapná a fényt, és megfelelő árbocokkal és kötélzettel rendelkezne, képes lenne arra, hogy a Fekete Tengeren Konstantinápolyig biztonságosan közlekedjen, és hogy időnként a Földközi Tengeren is használják?” – tette fel a kérdést 1834-ben Wattrak.

A gróf nem sejtette, hogy a két világháború között a kis merülésű folyam-tengeri hajók kifejlesztése a magyar hajógyártás kimagasló sikere lesz. (A Ganz-Danubius hajógyár 1934-ben bocsátotta vízre új hajótípusának első tagját, a Ganz-Jendrassik dízelmotorral felszerelt Budapest Duna-tengerjáró hajót.) Az azonban Széchenyi érdeme, hogy a Duna hajózhatóvá tette

lén munkálkodva elképzeléseiben összekapcsolta a folyami és a tengeri közlekedést.

Széchenyi nem volt híján az önbizalomnak sem – már ami a nappalok cselekvő világát s nem az éjszakák gyötrő kétélyeit illeti. Öntudatosan láttatta a maga szerepét. Egy párizsi lovasújság, a *Journal des Courses* (Lóversenylap) szerkesztőjének, Frédéric Auguste de Rochau-nak francia nyelven írt levelében így fogalmazott: „A tévedések és előítéletek elleni harcban és a jó melletti kiállásban saját személyünk nagyon gyakran játszik szerepet. Példának okáért nekem eddig egymás után több mint húsz angol csődör volt a birtokomban s ezenkívül ötven angol telivér kanca, s így a bécsi és pesti versenyeken nagyszerű sikert értem el. Kilenc serlegből, amelyek az utóbbi három évben a futamok díjai voltak, hatot az én ménemem lovai nyertek meg, és megnyerték volna a másik hármat is, ha akarom, vagy ha lovaimat nem zárták volna ki.”

Céljai eléréséhez felhasználta a nyilvánosság régi és új fórumait: könyveket, röpiratokat, újságcikkeket írt és újsághirdetést fogalmazott; főrendként felszólalt a pozsonyi diétán, Pest választott polgáraként a városi ülésen és egyes részvénytársaságok tanácskozásain; kiterjedt levelezést folytatott főméltóságokkal, különféle rendű-rangú tisztviselőkkel és szakemberekkel. Az imént idézett levélben foglaltak is igazolják, hogy Széchenyi tisztában volt a nyilvánosság szerepével: ugyanis folyamatosan tájékoztatni kívánta a francia olvasókat a magyarországi lóversenyzés és a lovakkal kapcsolatos egyéb dolgok állapotáról a sajtón keresztül.

CÉLTUDATOSSÁG, KOCKÁZATVÁLLALÁS, KITARTÁS

A gróftól céltudatosság, kockázatvállalás és kitartás jellemezte. A vállalkozások alapításához szükséges tőkét leginkább részvények kibocsátásával igyekeztek előteremteni Magyarországon az 1830-as évektől kezdődően. A vállalkozás beindításához, pénzügyi stabilitásához elegendő jegyzés kellett. Széchenyi számos induló vállalkozásba fektetett be, és másokat is részvényvásárlásra buzdított. Szóban, illetve személyre szóló vagy körlevelekben nagyon is gyakorlatias indokokkal bírta rá kortársait a kockázatvállaló befektetői

magatartásra. Ehhez az adott ügy országos hasznossága mellett a vállalkozás várható anyagi előnyeit is taglalta. Így tett a veszprémi káptalannak írott, 1846. december 2-án kelt levelében is, amikor a részvénytársasági formában létrehozott balatoni gőzhajózáshoz akart befektetőket toborozni: általában a Balaton környékének felvirágoztatására, konkrétan a part közeli birtokok értéknövekedésére hivatkozott.

Testvérét, Széchenyi Pált – akit „*Somogy egyik legkiválóbb földesura, szeretett testvérem és legjobb barátom s ezen felül tökéletesen rendezett életet élő gavallér és felvilágosodott hazafi*”-nak nevezett levelében – is a Balaton Gőzhajózási Társaság részvényeinek vásárlására ösztönözte. Nem sok sikerrel. Levelezésükből kitűnik, hogy a nagybirtokosok az újfajta befektetési lehetőségektől jellemzően tartózkodtak. Ha pedig részvényt vettek, akkor szinte minden esetben gyors és nagy hasznot vártak el. „*Úgy tűnik, azt veted szememre, hogy Téged csak olyan vállalkozásokba hívtalak meg, amelyek nem nyereségesek, mint az Akadémia, a lóversenyek, a Kaszinó és a selyemtenyésztés, kihagytalak azonban olyanokból, amelyek nyereséget hoznak, mint a hengermalom*” – írta csalódottan bátyjának István. Kifejtette, hogy kockázatvállalás és kitartás nélkül nincs haszon.

Széchenyi, mivel nem akarta a balatoni gőzhajózás ügyét – és erőfeszítéseit – veszni hagyni, 1847 nyarán újabb részvényeket vásárolt: „*Füreden példával akarván előállni, még 40 részvényt írtam alá, és így most 50 darab van hátomon = 7500! E hazafiúi tett nagyon tetszett, de követőkre nemigen talált, csak üggyel-bajjal kell egybekoldulgnom a forintokat!*”

A gróf kockázatvállaló befektetési magatartása korántsem jelentette azt, hogy könnyelműen bánt volna a vagyonával. Még a kisebb összegű bevételekre-kiadásokra is volt gondja: takarékoságra intett, árajánlatokat kéretett be. Ugyanakkor a tisztas haszon megszerzését mások esetében is az üzleti élet velejárójának tartotta. A gyapjú eladási árának ingadozása kapcsán például a következőket írta uradalmi igazgatójának, Lunkányi Jánosnak, 1833-ban: „*Lesz legyen akárhogy, 135-tel [pengő forinttal] oly elégedett vagyok mint egy király. Azt is hiszem, hogy »még feljebb fog menni« – legyen meg a kereskedő nyeresége is. Egyébiránt nem tartom soha is jogosnak »irányomtul meghúzni a kötelet« – mert bizony elszakad.*”

KIVÉTELES MUNKABÍRÁS

Széchenyi kivételes munkabírással rendelkezett. Több dologgal foglalkozott párhuzamosan, amint az a Wesselényi Miklósnak írt, 1845. április 21-én Pesten kelt leveléből is kiderül: „Ló, se lyemtenyésztés még mindig csüggedt len. – A lánczhid-építésnél e télen minden nehézséget legyőztünk, úgy hogy miután a budai részen a folyóban álló zárgátban is le van téve az alap, ezentúl csak idő és munka kell az egésznek be végzésére. N[émet]-Ujhelyről Sopronba vasút készül, és nem sokára tán odébb; csak most tartánk közgyűlést. – Gőzha józás kimondhatlanul fejlődik. – Hengermalom, mely nem igen akart gyara-

podni, szintén virágzásnak indul. – Pest-Szegedi csatorna dolga néhány hét le forgása után el lesz döntve: kivihető-e vagy sem, és ha igen, t. i. haszonnal – mert hiszen ma már technikai lehetet lenség szintén nem létezik – tüstént ásó, kapa stb. – Most itt egy sétahely körül foglalatoskodom; és e mellett az ó-bu dai nagyobb szigetet vágyom parknak elrendezni, miután már rendszeren két gőzös, »Pannonia és Buda« jár a két város közt fel és alá stb. stb.”

Dolgozószobája leginkább egy, a gazdasági élet különféle területein érdekelte nagypolgáréra emlékeztetett. Így látta ezt Joseph Andrew Blackwell: „Tegnap felkerestem Széchenyit; asztalát szokás szerint különféle tervek és

rajzok borították – vasút Sopron és Bécsújhely között – színház Pesten – tervek a pesti Városliget mellett felépítendő házokról, szolgaházakkal és körülkerített kertes terekkel, mint Londonban.”

A Széchenyi nevével a magyar közgondolkodásban összeforrt tervek és a megvalósult alkotások egy része nem kötődik minden elemében a grófhoz. Voltak olyanok, amelyeket mások készítettek elő, például a soproni gőzmalom létesítése vagy a balatoni gőzhajózás elindítása. Budapest sem Széchenyi munkásságának eredményeként lett a világ vezető malomipari központja a 19. század végén. Ami azonban a fenti példák esetében is vitathatatlan: a gróf kiváló érzékkel karolt fel reménytelinek tartott induló vállalkozásokat, és remekül választotta ki a munkatársait. Utóbbiak esetében nem a származás, hanem a szakértelem számított az elsődleges szempontnak, gondolhatunk itt Lunkányi (Liebenberg) Jánosra és Vásárhelyi Pálra vagy akár William Tierney Clarkra és Adam Clarkra.

Sikerei további zálogát jelentette, hogy Széchenyi – mai kifejezéssel élve – eredményes lobbista volt. Az általa felkarolt és befektetésre is felhasznált vállalkozások érdekében különféle engedélyeket, kedvezményeket járt ki. Több esetben – a hengermalom, a Lánchíd vagy a Nemzeti Színház kapcsán – javasolta például József nádor pártfogóként történő megnyerését, majd a nádor erkölcsi és anyagi támogatását kérte a vállalkozások engedélyeztetéséhez, jutányos telekvásárlásokhoz, kamatmentes kölcsönhöz stb. Széchenyi, mint az Első Dunagőzhajózási Társaságban érdekelt részvényes, angliai kapcsolatait felhasználva segítette új hajógépek beszerzését, angliai gépészek és hajózási szakemberek elszegődtetését a vállalathoz.

Mivel a fatestű hajók számára különösen fontos volt a fagymentes kikötő, a gróf 1835 nyarán József nádorhoz fordult, hogy tesse rendbe az Óbuda és az Óbudai-sziget közötti Duna-ágot: a település felőli partoldalt burkolják fával, és kotortassák ki az elzárnyosodott részeket. A jobb parton fekvő telkeket pedig engedjék át a magántársas-

József nádor (1776–1847), a Pest városrendezéséért felelős Szépítő Bizottmány vezetője.

Barabás Miklós festménye, 1846

ságnak. Közbenjárt a Magyar Királyi Udvari Kamaránál is a társulat nevében, hogy az óbudai uradalomhoz tartozó Duna-parton található területet megvehessék vagy kibérelhessék: „*egy biztos kikötő és telelőhely a Duna-hajózás javításához és kiterjesztéséhez [...] én a jobb Duna-parton, az úgynevezett Nagy-Szigettel átellenben fekvő telket 6–12 év tartamra, a Gőzhajózási Társulat terhére hosszabb időre bérelni, avagy lehetőleg megvenni óhajtanám.*” Latba vetette befolyását azért is, hogy József nádor engedélyezze az Óbuda és az Óbudai-sziget közötti Duna-ágban téli kikötő és hajójavító műhely létesítését a cég hajói számára.

A téli kikötőnek kijelölt óbudai folyószakasz kotrását a Vidra nevű kotróhajó végezte el. Széchenyi még az Al-Duna-szabályozás idején rendelt egy mederkotró gépet Angliában. Ebből építették meg Magyarország első korszerű mederkotró gőzhajóját Bécsben. A Széchenyi által Vidra névre keresztelt kotróhajó üzembe helyezésére és munkájának irányítására a skót Adam Clark gépészt kérte fel, aki később a Lánchíd és a budai alagút építési munkálatait vezette. A Vidrával mélyítették ki az óbudai Duna-ágot a téli kikötő és a hajógyár számára, s tisztították a hordalékos Duna-medret Pozsonynál.

Az Óbudai Hajógyár a reformkor egyik legjelentősebb iparvállalatává te-rebélyesedett, ahol külföldi mérnökök és hajóépítő szakemberek irányításával folyt a munka. Széchenyi igyekezett a hazai hajóépítők számára is helyet biztosítani a gyárban, hogy ott eltanulhassák a korszerű hajógyártás technológiáját. Levelet írt Szeged bírójának, hogy a város segítségére az ottani hajóácsok próbamunkára utaztatásában: „*Ha saját költségeiken próbát megtenni kívánók nem találkoznának, tán érdemes lenne nemes Szeged városának találni valamely módot a fentebbi cél elérésére, mely idővel az egész nemes városnak díszére és hasznára válhatnék.*”

ELŐRELÁTÁS ÉS GYORS CSELEKVÉS

A gróft az előrelátás és a gyors cselekvés jellemezte a gazdasági természetű ügyekben. Képes volt arra, hogy azonnal válaszoljon a gazdálkodását, a befektetéseit és a pénzügyeit érintő változásokra. Jó példa erre az a levélbe foglalt intézkedéssor, amelyet 1848

forrongó tavaszán küldött jószágigazgatójának, Lunkányinak Pozsonyból március 22-én. Az utolsó rendi országgyűlés alig néhány nappal a levél születése előtt, március 18-án fogadta el az úrbéri tartozások eltörléséről szóló törvényjavaslatot. Széchenyi a levelet a jobbágyfelszabadításból fakadó intézkedések meghozatalával kezdte: „*Ba-*

GAZDAGABB VAGYOK – TÖBB JÓT TEHETEK

Napló, 1821. április

Az üzleti racionalitás mellett a gróf birtokai bevételeinek növelését összefüggésbe hozta a többi emberről való gondoskodás gondolatával is: „*Juhászatomat a legmagasabb szintre kell emelni – csakúgy, mint egész gazdálkodásomat, hogy a földből mindent kicsikarjunk, ami lehetséges. Ily módon majd gazdagabb vagyok és alárendeltjeimmel többet törődhetem, és általában több jót tehetek. – Avagy nem ez a kötelessége voltaképp minden földbirtokosnak – és mindenkinek, akinek a legkisebb földje és birtoka van?*”

rátom, az országgyűlés minden úrbéri tartozásokat megszüntette! [...] Kérem, számítsa ki, mit veszünk, ha minden úrbéri javadalmink, dézsma, kilenced, robot, minden kárpótlás nélkül megszűnik!” Egyben felhívta jószágigazgatója figyelmét arra, hogy a jelen (kiszámíthatatlan) állapotok között különösen fontos az eredményes gazdálkodás és a várható fejleményekre készülve a takarékoskodás.

Azt javasolta, hogy a kialakult helyzetre tekintettel 1848 hátralévő hónapjaiban már ne ruházzanak be több pénzt a mezei gazdálkodásba. A fejlemények tükrében megkönnyebbülten nyugtázta, hogy a tervekkel ellentétben nem vásárolt újabb földbirtokot Zalában. Ugyanakkor megnyugvással állapította meg, hogy vagyona egy része nem földbirtokban, hanem pesti házas ingatlanokban fekszik. Számolt azzal is, hogy a változó közgazdasági környezet rászoríthatja alkalmazottai létszámának csökkentésére: „*Az embereim közül egyelőre senkit sem szeretnék elbocsátani. Később ez szükséges lesz.*”

A nagy jelentőségű ügyek gyors kezelése után a gróf a mindennapi teen-

dőkre váltott a levelében: a juhászatából származó gyapjú eladási árára és ménésének pénzügyi eredményességére. Még arra is figyelmet fordított, hogy üzenjen nagycenki ménese lovászának, William Robinsonnak: az adott (zavaros) körülmények akár kedvezhetnek is lovai versenyztetésének: „*Beszéljen Robinsonnal. Ő és a ménes egyetlen hajszálon függenek! Ő tehát gazdálkodjon takarékosan. Az ideai versenyen mindenképpen részt szeretnék venni. – mert tán nem lesz sok competens [versenyző], és mi nyerünk, mit nyerünk!*” Mindezen racionális gazdasági intézkedéseket Széchenyi abban a közegben hozta, amelyben a rendi kiváltságokra, jobbágy-földesúri alárendeltségre épülő világ Magyarországon éppen összeomlóban volt, amikor Pozsony a független felelős magyar kormány alakításának lázában égett.

AZ ÖRÖKLÖTT VAGYON

Széchenyi arisztokrata nagybirtokos famíliába és nem polgári vállalkozó családba született. Mégis, írásaiban visszautasította, hogy bárkit is egyedül a születés és a rang emeljen embertársai fölé, ám megőrizte távolságtartó magatartását a nála alacsonyabb rangban állókkal szemben. Mindeközben fokról fokra magáévá tette a szabad polgári gondolkodásmódot és magatartást, a vállalkozó polgárságra jellemző mentalitást. Ez Széchenyi összetett személyiségének egyik – a kortársak által is – nehezen érthető, értelmezhető eleme.

A (nagy)polgári mentalitáshoz, értékrendhez és életvitelhez való közeledés katalizátorai utazásai voltak, amelyek során élesen kirajzolódott a külföldön – főképpen Angliában – látott szellemi és anyagi haladás és a hazai elmaradottság ellentéte. Ezt erősítették közgazdasági olvasmányai, szakkönyvei is. Leginkább azonban a magyarországi közállapotok általa is megtapasztalt gúzsba kötöttsége formálta gondolkodását és készítette cselekvésre. Elsősorban az, hogy az ország egyik legnagyobb földbirtokosaként sem tudta gazdálkodását a nyugati mintákat követve korszerűsíteni. A pontosság kedvéért tegyük hozzá: kezdetben nem is nagyon akarta.

Apja, Széchenyi Ferenc gróf még életében, 1814-ben osztályos egyezséget kötött három fiúgyermekével (Lajossal, Pállal és Istvánnal). Széchenyi

Ferenc a jószágokból származó tiszta jövedelem alapján osztotta három részre birtokait. A birtokokat terhelő adósságokat is egyenlő részben örökölték meg fiai. A leányok, Franciska és Zsófia – a kor szokásainak megfelelően – pénzben (100-100 ezer forint) kapták meg részüket. Széchenyi István a teljes örökségét, mintegy 87 ezer holdnyi birtokot apja halála után, 1821 januárjában vette kézhez. A Somogy vármegyebeli csokonyai uradalomból származott a legtöbb bevétele, a szentgyörgyvári (Zala vármegye) volt a legkisebb kiterjedésű, a pölöskeit (Zala vármegye) elidegeníthetetlen hitbizományként birtokolta, és a cenki uradalomban (Sopron vármegye) álló kastély volt birtokainak központja.

Széchenyinek ettől kezdve a birtokirányítás főfelügyeletére, a gazdálkodás dolgaira is figyelmet kellett volna fordítania. A katonai karriert befutni vágyó fiatal huszártisztet azonban eleinte nem foglalkoztatták a birtok ügyei. Pontosabban: figyelt, ha a költséges életviteléhez szükséges források kikapadni látszottak. Márpedig a külföldi utazások, a lóvásárlások rengeteg pénzbe kerültek. Uradalmának ügyes-bajos dolgait volt nevelője, Lunkányi János irányította jószágigazgatóként.

„Az ember nem élhet vidéken – ami-re néhány év múlva szánom rá magam – anélkül, hogy ne legyenek a legjobb fajtájú lovai, a legkiválóbb merinó juhjai, s a legjobban kezelt gazdasága” – jegyezte be *Naplójába* 1822. március 13-án. A lovakkal valóban komolyan foglalkozott. Barátjával, Wesselényi Miklós báróval lovakat vásárolt és számos ismeretet szerzett a lóversenyezésről, illetve az angol telivértenyésztésről. Távlati céljuk a hazai lótenyésztés minőségi javítása volt, amelyhez az angol telivéreket tartották a legalkalmasabbnak. Persze a verseny izgalma és a lófuttatásból befolyó nyeremény ugyancsak sokat jelentett az egymással is versengő, kitűnő lovasnak számító fiatal arisztokratáknak. Széchenyi nagy összeget fektetett a ménésébe. Bármenyire is lelkesedett az angol telivérékért, idővel mégis megvált lovai egy részétől, mert a tenyésztésükbe és versenyeztetésükbe fektetett pénz nem hozta meg a remélt hasznot.

Nagy nyereséget hozhatott viszont a gyapjútermelésre összpontosító juhtenyésztés. Európá-

ban valóságos birkatenyésztési lázat eredményezett a textilipar egyre növekvő gyapjúigénye. Széchenyi is kihasználta a piaci keresletet. Ahogyan Lunkányinak 1817. július 16-án írta: sok aranyat költött „*bárgyú merinók vásárlására*”. Wesselényivel tett 1822. évi nyugat-európai utazása alkalmával sem csupán a lovakra figyelt, hanem a birkákra is. Például a gróf Franciaországban látott először Rambouillet tájfajta merinói juhokat: „*rendkívül megleptek, és határozott vágyat éreztem, hogy néhány nekem is legyen*” – írta *Naplójába* 1822. március 13-án. Széchenyi 1829 tavaszán írt egyik levelében már huszonötezer birkáról tett említést: „*Ily helyezettetésben – mert lágyszivűleg nem akarom, hogy hazafiúi intézeteink elbomoljanak, ketőre szántam el magamat. Először 25,000 birkáim mellett oly egyszerűen és takarékosan élni, mintha csak 3000 volna.*”

Ennek ellenére sem tudjuk, hogy a gróf összesen hány birkát tartatott uradalmaiban. Azt azonban igen, hogy gyakran maga alkudta ki az évente eladott gyapjú árát. Figyelt rá, hiszen bevételeinek mintegy egyharmadára rúgott a gyapjú eladásából származó rész az 1840-es évek elején. Juhá-

zatának fontosságát szemléletesen mutatja, hogy 1848. március 23-án egyazon levélben számolt be Tasner Antalnak a kormányalakítással kapcsolatos politikai csatározásokról, miniszterré történt fölkéréséről és a sikeres gyapjúeladásáról: „*Batthyányi L[ajos] és Kos[suth] dirigálnak mindent, én nem nehezítem állásukat, sőt, hol lehet, pártolom. [...] Én is ki vagyok nevezve »közlekedési miniszternek«! Lehetetlen volt el nem fogadni! [...] Ma – gondolja csak – 90 pengőért mázsáját [bécsi mázsában (50 kg) értendő] eladtam az idei gyapjúnak!*”

Az egyik legnépszerűbb és később is legtöbbet másolt Széchenyi-portré. Alkotója Franz Eybl, 1842

Wagner József tulajdona, Pétfen.

OKSZERŰ GAZDÁLKODÁS

A nagybirtokos családok bevétele a majorságon megtermelt javak eladásából, a jobbágyi szolgáltatásokból, a kocsmaház, a mézársház vagy a pálinkafőző bérbeadásából származott. A termelés fokozását a földesurak általában jobbágyi munkaerőre, robotra alapozva, a művelés alá vont terület növelésével, a majorsági gazdálkodás kiterjesztésével érték el. Így tett Széchenyi jószágigazgatója is, amikor a majorsági földekhez csatolta a jobbágyoktól viszszeváltott irtásföldeket. Ugyanakkor néhány hazai nagybirtokos már új módon gazdálkodott: merinói juhokat, tejelő szarvasmarhákat tartottak és istállókat emeltek. Egyes, a belterjes gazdálkodásra részben áttérő nagybirtokokon feltűnt a nyomásos gazdálkodást felváltó korszerű földművelési rendszer, a váltógazdaság. Ilyen volt a Festeticsek keszthelyi, Hunyadi József úrményi, József nádor alcsúti, Károly Lajos főherceg óvári, a Károlyiak suránymegyéri, a Brunszvikok martonvásári vagy az Eszterházyak tata-gesztesi uradalma. Az új utat keresőkhöz csatlakozott Széchenyi is.

„Az én rendezetlen birtokom” – jegyezte be Széchenyi *Naplójába* 1825 őszén. Uradalmi ekkor még valóban rendezetlenek voltak, ahogyan a többi magyarországi földesúré is. A korszerűsítésnek ugyanis a tőkehiány, az elmaradott szállítási és hitelviszonyok mellett a tagosítatlanság is útját állta. Az úri és a paraszti földdarabok (szántó, legelő, rét, erdő) évszázadok óta egymással keverten feküdtek. A korszerű gazdálkodáshoz az úri és a paraszti földeket szét kellett választani („elkülönöztetni”) és egy darabba kellett olvasztani. A tagosított szántóföldeken már lehetőség volt váltógazdaságra áttérni, gépeket, eszközöket alkalmazni és bér munkásokat fogadni. Az elkülönített legelőn meg lehetett újítani az állattenyésztést.

Széchenyi éppen juhtenyésztése érdekében kívánt „barátságos egyezségre” jutni jobbágyaival a legelőhasználatot illetően. Arra utasította Lunkányit, hogy a nagycenki jobbágyok érdekeinek sérelme nélkül, sőt javukra osszák ketté a határban lévő legelőket. A rendezés után új major építését ter-

Gróf Széchenyi István 1848-ban.
Barabás Miklós festménye

vezte egyre növekvő juhállománya számára. Ezt a fajta nagylelkűséget azonban csak ekkor és itt gyakorolta. A későbbiekben már az 1832–1836-os országgyűlésen hozott kényszerítő erejű törvények szerint járt el. A jobbágyaival való pereskedést sem sikerült mindenhol elkerülnie, és voltak olyan falvai is, ahol csak az 1850-es években zárltak le a birtokrendezések. Pedig birtokainak nagyobbik részén már jóval korábban túladott.

A haszonelvű vállalkozói magatartást Széchenyi az uradalmi gazdálkodásában is érvényesíteni próbálta, s jövedelmezővé akarta tenni megöröklött jószágait. Ugyanakkor válaszút elé került: vagy hagyományos módon növeli földesúri jövedelmét, vagy új – bár már Magyarországon sem teljesen járhatlan – utakra lépve próbál megfelelni a piaci kihívásoknak. A gróf a jövedelmezőség érdekében egyrészt túl akart adni birtokai egy részén, és a maradékon kívánt korszerűen gazdálkodni. Másrészt a birtokeladásokból származó pénzét egyéb, a mezőgazdaságon kívül eső üzleti vállalkozásokba akarta fektetni. Tehát nem csupán birtokai racionalizálását (tagosítás, vetésforgó, fajtaváltás stb.) határozta el.

Az országos közéletbe és az újfajta gazdasági tevékenységekbe (gőzhajózás, hídépítés, gőzmalom-alapítás stb.) bekapcsolódó Széchenyi nyűgnek érezte a gazdálkodás mindennapos terhét. A gyakorlatban persze az főként jószágigazgatójára és gazdatisztjeire nehezedett. Mégis nyomasztották a birtokain lévő adósságok. Nem volt kellő anyagi ereje összes jószága korszerűsítésére, és a jobbágyaival való békés egyezségei is megfeneklettek. Birtokainak egy részétől már régóta meg akart szabadulni. „Csokonyát el kell adnom 800 000 forintért, – mert teljesen független akarok lenni. A legbiztosabb, ha az embernek pénze és birtoka van” – írta Naplójába 1828-ban.

A gróf az 1830-as évek első felében eladta fivéreinek – készpénzért, adósságátvállalásért és életjáradékért – csokonyai és tarnócai jószágait. A legnagyobb kiterjedésű (29 660 kat. holdas) csokonyai uradalom Lajosé, a tarnócai uradalom Pálé lett. A Széchenyi számára biztosított életjáradék összege önmagában is hatalmas summára, évi harmincezer forintra rúgott. A Zichyek, a Jankovichok és a Festeticsek is megvettek kisebb birtoktesteket Széchenyitől.

Összeségében több mint ötvenezer hold földön adott túl. Az eladott föld-

A PÉNZ NEM MINDEN...

Széchenyi intelmei Béla fiához

„Mondhatom, a pénzt mint pénzt mindenkor gyűlöltem; mert a pénz szeretete – mellesleg szólva a legbecstelenebb szenvedély, amely emberben lehet, és olyan forrás, amelyből valóban értékes dolog soha nem eredhet; – ezért szórtam teli marokkal és céltalanul mindaddig, amíg rá nem jöttem – szinte már későn –, hogy a pénz szükséges rossz; – s hogy a rendetlen gazda nemcsak függetlenségét képtelen megőrizni, hanem szó szerint mindenben megbénul, – s a végén valósággal rab-szolgá lesz.”

ken a jobbágyokkal való egyezkedéssel sem kellett vesződni. Ami maradt: az elidegeníthetetlen pölöskei hitbizomány és a cenki uradalom, összesen mintegy harmincezer hold. Lényeges volt az is, hogy a főleg Sopron vármegegyében fekvő birtokain a földeknek

SZÉCHENYI TÉVEDETT?

Meglehetősen furcsa, hogy valaki a személyes feljegyzésekre szánt Naplójában hosszasan írjon a selyemhernyókról, pedig Széchenyi ezt tette. (Napló, 1825. augusztus 17.) A selyemgubók eladásából várható hasznót számolgatta, majd a cselekvés mezejére lépett: az Itáliában és Franciaországban látottak alapján selyemhernyók táplálékául szolgáló eperfákat ültetett és faiskolát létesített cenki birtokán. Tíz év múlva, 1837-ben már fonoda is üzemelt Nagycenken, ahol a gombolyításhoz gőzgép szolgáltatta az energiát. A gróf példát mutatott, könyvet írt és egyesületeket szervezett, hogy elérje a selyemhernyó-tenyésztés és a hozzá kapcsolódó selyemgyártás magyarországi meghonosítását. Hitte, hogy sokak számára biztosít majd munkát és jövedelmet ez a tevékenység. Csak évtizedekkel később vált egyértelművé: a hazai selyemhernyó-tenyésztés – a növekvő támogatások ellenére – a feldolgozóipari nyersanyagszükségleteknek csak töredékét tudja fedezni.

csak egyötöde volt jobbágykézen. Jövedelmének nagyobbik hányada így nem az úrbéres szolgáltatásból fakadt, hanem majorságai termelvényeinek értékesítéséből.

TÖBB LÁBON ÁLLÁS

Széchenyi arra törekedett, hogy bevételeiben a mezőgazdasági termelésen kívül eső tevékenységek kapjanak egyre nagyobb szerepet. Ennek megfelelően értékpapírokba, budapesti telkekbe, házas ingatlanokba és részvényeket vásárolva különböző kereskedelmi, ipari vállalkozásokba fektetett pénzt. Azt remélte, hogy ezekből a befektetésekből a kockázattal arányos – azaz az átlagosnál magasabb – haszna származik.

A gróf 1825-ben már bérelt lakásban élt Pesten. Tudatosan a város legszébb, legmozgalmasabb részein választotta ki mindenkori otthonát. Nagy összegeket fektetett budai és pesti ingatlanokba. A pest-budai telkekbe és házakba összesen mintegy 200 000 forint értékben investált. Széchenyit foglalkoztatta a gondolat, hogy megvegye az Ullmann-féle házat, amelyben lakosztályt bérelt. A vételt azért tartotta volna jó befektetésnek, mert a „felépült híd igen fogná nevelni az árát”.

Legnagyobb házat, amely a lipótvárosi Sétatérnél állt, 1842-ben vásárolta, majd három év múlva megvette a mellette lévő épületet is. A Sétatér, Pest első nyilvános parkját az Újépület szomszédságában (a mai Szabadság tér délkeleti részén) éppen Széchenyi kezdeményezésére alakították ki. Azt tervezte, hogy a Dorottya utcában – a tervezett Nemzeti Színház általa javasolt helyének közelében – háromemeletes bazárt (bevásárlóközponttal egybeépített irodaházat) építtet belső kerttel. Azt remélte, hogy ide fog költözni a kaszinó és a Magyar Tudós Társaság, s a helyiségek bérbeadásától remélt hasznót.

Széchenyi jó üzleti lehetőséget látott a közlekedési vállalkozásokban. Nagy összeget fektetett be például az Első Dunagőzhajózási Társaságba. Ez az osztrák érdekeltségű vállalat monopolizálta a Dunán zajló gőzüzemű utas- és teherszállítást, ami a kezdeti magas kockázatot követően nagy hasznót hozott. A részvényvásárlás ez esetben jó befektetésnek bizonyult, mivel a föld és a házingatlan bérbeadásából általában nyerhető 4–6%-os haszon helyett

Gróf Széchenyi István (1791-1860)
és felesége, Seilern Crescence (1799-1875)
gyermekükkel, Bélával (1837-1918)
és Ödönnel (1839-1922).

Pesky Ede litográfiája.
A *Hölgyfutár* műlapja, 1863

már a harmincas évek második felében 7-10%-os osztalékot kaptak a részvényesek, így Széchenyi is. A gróf a budapesti Lánchidat létrehozó és üzemeltető részvénytársaságba ugyancsak jelentős mennyiségű pénzt investált. Részvényese volt a Balaton Gőzhajózási Társaságnak. Pénzt fekte-

tett ugyanakkor a gyáripárba is: például a pesti József Hengermalomba, a körnöci kőedénygyárba, a kőszegi posztógyárba vagy a pesti cukorfinomítóba. Nagy mennyiségben vásárolt még takarékpénztári részvényeket, osztrák és francia állampapírokat és más értékpapírokat.

Széchenyi számára korántsem minden befektetése hozta meg a remélt hasznot, és akadt olyan is, amely csak hosszú évek múlva fizetett érdemleges osztalékot. A hengermalom ugyan a hagyományos malmoknál összehasonlíthatatlanul nagyobb teljesítménnyel és jobb minőségben dolgozott, de magas volt az önköltsége. A gróf erről számol be a Lánchidat tervező William Tierney Clarknak 1842 márciusában kelt levelében: „Az őrlés költsége nagyon drága, de minthogy a liszt kinyerése jobb, mint bármely ez országban, s még tökéletesíthetnők a búza jobb megválasztásával, és minthogy a malmok ebben az országban egészen özönvíz előttiek, tán sikerünk lesz, s végtére jó üzletet csinálunk vele.” Az első pesti gőzmalom idővel igazolta Széchenyi és a részvényesek várakozását: a negyvenes évek ingadozó mértékű osztalékfizetéseit a következő másfél évtizedben kivételesen nagy osztalékfizetések követték.

HASZNOT KERESNI KÖTELESSÉG

Széchenyi tehát szabadon befektethető pénzének egy részét mezőgazdaságon kívüli vállalkozásokba investálta és általában sikeresen fialtatta. Könnyen keletkezhetett az a látszat, hogy csupán a saját érdekét szem előtt tartva gyözködi a hivatalosságokat, arisztokrata társait és a vagyonosabb nemességet egy-egy részvénytársaság alapítására, részvények jegyzésére. A lánchídi részvényvásárlásoknál egyenesen jogtalan előnyszerzéssel, az építést irányító Adam Clarkot sikkasztással – azzal, hogy hatszázezer forinttal „odébbállt” – gyanúsították meg.

A gróf a *Jelenkor*-ban megjelent, *Néhány szó a budapesti lánchíd ügye körül* című írásában válaszolt az őt ért támadásokra. Leszögezte: „Felfogásom szerint – s valóban itt volna ideje már, ilyesek iránt tisztába jöni – nemcsak nem bűn, sőt erény: becsületes kereset után, s emelve a haza kincs- és díszét, fáradozás-díjként mérséklettel sajátlag is gyarapodni egyszersmind, mert csak a közjó rovására gazdagodni bűn.” Részvényeit három hónapra letétbe helyezte Eötvös József bárónál, hogy azokat bárki névértéken megvásárolhassa. „Ki aranybányának hiszi a vállalatot, lépjen elő, s vigye el részvényeimet” – fakadt ki sértetten. A bizonytalan hozamú papírokért senki sem jelentkezett.

Franz Kollarz: Széchenyi István apoteózis.

Színezett litográfia, 1860.

Az allegorikus elemekkel telezsúfolt emléklap igyekszik Széchenyi megdicsőülését a lehető legteljesebb jelképeggyüttes segítségével ábrázolni Árpád vezértől Deák Ferencig, a Nemzeti Múzeumtól a cenki sírboltig, a gyászruhás Széchenyi fiúktól a „nép” zsánerfiguráin át a „nagy ember” munkásságát megjelenítő tárgyakig.

Sina György bankárnak írta 1838-ban: „Én legalább úgy hiszem, hogy hasznot keresni, a józan észnek és igazságnak határai között, – kötelesség.” Meglehetősen idegen volt ez a gondolkodás, a haszonelvű polgári mentalitás a 19. század első felének Magyarországn. Mi sem volt könnyebb, mint az érdek nélküli hazafiságra hivatkozva lesöpörni azt az asztalról. ♦